

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספרי/י לנו מה שגוי _

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת _

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק ארבעה-עשר

[לתוכן הענינים](#)

פרק ארבעה-עשר

ראש השנה ויום כיפור - האימה - מלקות - הברכה
לילדים - הפחד בבתי הכנסת - אצל החסידים -
סוכות - שמחת תורה - ימים טובים בכלל - איך חגגו
אצלנו יום טוב

לקראת הימים הנוראים הגיעו ברל-בנדט וכל בני משפחתו לקאמניץ, כמו כל היישובניקים.^[1] הם התארחו בביתו של סבא, ולכבודם הכינו שלושה חדרים. הוא הביא עמו עגלה מלאה כלי מטבח וכלי שולחן. כך בילו כולם את שלושת הימים, של ראש השנה ושל יום כיפור. משפחתו של סבא מנתה חמש בנות, מתוכן שלוש נשואות עם ילדים; ושלושה בנים, מתוכם שניים נשואים עם ילדים. היה שמח.

ברל-בנדט אהב לאכול עם משפחתו בנפרד, אבל בראש השנה, כשחזרו מן התפילה, היה גם הוא צריך לבוא לקידוש בבית סבא. על השולחן היו מונחים סוגים שונים של עוגות טורט,^[2] פירושקעס,^[3] עוגות ביצים עם פירורי שקדים וסופגניות סוכר שסבתא נהגה לאפות ושמן יצא בכל העיר בשל טעמן המשובח. הבית היה מלא באנשים - כולם בני המשפחה.

מוקדם בערב ראש השנה, בשעה שלוש, התאספו בביתו של סבא כל הילדים והנכדים, אפילו בני השבע והשמונה, וכן כל בני משפחתו של אחי סבא. הגישו תה עם לעקעץ, מיני מרקחת פירות ושנאפס מתוק. כולם אכלו ושתו ואחר כך הלכו לבתי המדרש שבחצר בית הכנסת כדי לומר סליחות. ראשונים הלכו הגברים עם הבנים, אחר כך הנשים, הבנות, הכלות והנכדים. אני זוכר שפעם ספרתי את בני משפחתנו שהלכו לסליחות: לא אחד, לא שניים, לא שלושה.^[4] ספרתי יותר מארבעים...

ההליכה לסליחות היתה כל כך עליזה - נראה היה כאילו חיילים צועדים בסך. כבר אמרו על כך בעיר: "גדוד הצאר" שוב צועד, משום שבבתי המדרש לא העז איש להתחיל בסליחות לפני בואו של "הגדוד". בחצר בית הכנסת נתחלקה המשפחה: זה הולך לומר סליחות בבית המדרש הזה, ואילו חברו הולך לבית המדרש האחר.

סבא נהג לומר את הסליחות של ערב ראש השנה ושל ערב יום כיפור בבית המדרש הגדול והישן. היה לו מקום שמור ב"מזרח",^[5] ליד הרב. מקום נוסף היה לו בפינה ליד ה"מזרח", ועוד מקום בצד דרום, ליד החלון הראשון. בראש השנה וביום כיפור התפלל סבא בבית הכנסת, שם היו לו שלושה מקומות ב"מזרח": עבורו, עבור אחיו מרדכי-לייב ועבור ה"בן יחיד" של האח. ברל-בנדט התפלל בבית המדרש החדש וגם שם היו לסבא שני מקומות: אחד ב"מזרח" והשני בדרום, גם זה מקום מכובד בהחלט. רק אבא היה חסר, שכן בראש השנה הוא נסע אל הרבי.^[6]

בלילו של ערב יום כיפור לא הלך איש מבני המשפחה לישון. כל המשפחה

נתכנסה אצל סבא לטקס פפרות.^[7] קודם לכן כבר קנתה סבתא כמה תריסרי תרנגולים ותרנגולות. בעלי בתים נכבדים בעיירה נהגו לשלוח באותו ערב את "פפרותיהם" אל ביתו של סבא, משום שהשוחט, שבמשך כל הלילה התרוצץ בין בעלי הבתים החשובים כדי לשחוט את עופותיהם, הגיע קודם כול אל סבא. לשם כך הוכנה בביתו של סבא אורווה גדולה, והרבה בעלי בתים שלחו לשם את תרנגוליהם, כמובן בהסכמתו.

באותו ערב היה השולחן ערוך עם יינות מתוקים, לעקעך ומרקחת פירות. הנוכחים החלו בטקס הכפרות. מקצתם בירכו לעצמם ומקצתם בירכו עם הילדים הקטנים. אחר כך שתו "לחיים" עם השוחט, אכלו משהו לקינוח, והשוחט החל לשחוט את ה'כפרות'. הטקס הזה נמשך כמה שעות. בשעה ארבע בבוקר הלכו כולם לומר סליחות, ואילו הנערות והנערים הקטנים הלכו לישון.

מאז שהייתי בן שבע נהג סבא לקחת אותי עמו לסליחות. את ישראל בנו, שהיה בן גילי, לא לקח. ישראל כלל לא התעניין בסליחות, ואילו לי זה היה יקר וחשוב מאוד ותמיד הפצתי בסבא שייקח אותי. כשסבא אמר יחד אתי, בערב ראש השנה, את "הסליחות הגדולות",^[8] הוא בכה נורא, וגם אני, בלית ברירה, בכיתי עמו. נהרות של דמעות זלגו מעיני, וסבא היה שבע רצון שנכדו בוכה. אולי בזכות דמעות הילד יעזור אלוהים לכולנו.

סבא בכה בסליחות כל כך חזק, עד כי רגליו רעדו. כשחשתי בברכיו הרועדות של סבא, הייתי מצמיד בכוונה את ברכי לברכיו, כדי שגם בי תתעורר רעדה כזו. אני זוכר שזה אכן השפיע עלי מאוד והבכי שלי עלה מעלה מעלה, למדרגה העליונה. נראה שזה מאוד מצא חן בעיני סבא, והוא לקח אותי עמו אפילו כשלא ביקשתי. סבא היה בכיין גדול, וכנראה הוריש לי את התכונה הזאת. גם עכשיו, כשאני שומע קול בכי, אפילו בשל סיבה פעוטה וקלת ערך, מיד נוצצות דמעות בעיני.

בערב יום כיפור, בשעה שתים-עשרה בצהריים, הלך סבא עם כל המשפחה להתפלל מנחה. סבא חילק חמישים רובל לצדקה, אחיו - שלושים, וכל האחרים - חמישה-עשר או עשרים רובל. הנשים נתנו צדקה בנפרד. וכך תרמה משפחתנו, בסך הכול, צדקה לרוב.

על רצפת בית הכנסת פיזרו שחת וליד דלת הכניסה הונחה ערימה קטנה. כל בעלי הבתים החשובים נשכבו שם, והשמש הראשון,^[9] לבוש קיטל ורצועה גדולה בידו, עמד לידם ומנה לכל אחד מהם ארבעים מלקות. הוא היה מונה בלשון הקודש: אחת, שתיים, עד ארבעים.^[10] היהודי נשכב לכל אורכו, לבוש בבגדיו העליונים, והשמש הצליף למטה ואחר כך למעלה, על הגב. תוך כדי כך

היו המולקים מכים "על חטא" ^[111] על חזותיהם. העניים לא "זכו" למלקות, משום שתמורת פסק הדין הזה היה צריך לשלם כסף טוב לשמש. כשהגיעו הרבה בעלי בתים, הם היו עומדים וממתינים בתור. בעלי הבתים החשובים יותר היו הראשונים לקבלת המלקות. כשבא סבא לבית הכנסת, מיד השתטח, והשמש החל למנות. אני מאוד רגזתי שסבא שוכב והשמש מרביץ לו...

בערך בשעה אחת וחצי חזרנו הביתה. מיד ניגשו כולם לאכול את העופות עם האטריות. גמרנו לאכול ובירכנו בחיפזון. סבא החל לברך את הילדים בצד אחד של החדר, וסבתא בצד האחר. ^[112] הוא קרא לכל הילדים בשם, על פי הסדר, קודם כול הבנים הבוגרים, הבנות והכלות; אחר כך - הבנות של בנותיו והכלות של כלותיו. לטקס הברכות הביאו אפילו עוללים קטנים בני שבועיים. סבא החל קודם כול לברך את הגברים, למן הגדול ועד לתינוק בן השבועיים, שאמו עדיין נשאה אותו בזרועותיה על כרית קטנה. הוא שם את ידיו על ראש הילד ובירך. אחר כך בירך גם את הנשים, שוב לפי אותו הסדר.

בזמן הברכות געה סבא בבכי מר ונורא, שיכול היה להמיס אפילו אבן. כולם, כמובן, בכו עמו, הגדולים עם הקטנים. באוויר נישאה מין עירבוביה של קולות בכי שונים ומשונים - עבים, דקים וצרחניים. מתבונן מן הצד יכול היה לחשוב שהעיר נחרבה.

מיד לאחר שסיים סבא לברך עברו כולם אל סבתא. גם מעיניה זלגו דמעות, אבל שום קול לא נשמע. היא רק הניחה את ידה הכחושה על ראש הילד ודמעותיה זלגו חרש, חרש, חרש...

טקס הברכות נמשך יותר משעתיים. סבא תמיד איחר לבית הכנסת והגיע כשהמקום כבר המה מפה אל פה אנשים שהמתינו לו עם "כל נדר".

הו, ימי כיפור של פעם... אלי הטוב, מה שאז היה!

עדת המתפללים בבית הכנסת בשעת "כל נדר" נראתה נרגשת ואחוזה פחד גדול. כולם עומדים, מוכנים ומזומנים כביכול ללכת אל עולם האמת. כולם לבושים קיטלים לבנים, ^[113] חגורים אבנטים מרוקמים בזהב ובכסף, עטופים בטליתות וחבושים כיפות, אף הן מוזהבות ומוכספות. הכיפה והאבנט של סבא עלו עשרות רבות של רובלים, אבל היו שם, בבית הכנסת, מלבושים הרבה יותר יפים. אפילו העניים חבשו כיפות לבנות רקומות במשי צבעוני.

וכל כך הרבה נרות נצצו בכל הנברשות התלויות שנשתלשלו בחבלים מן התקרה. נרות ניצבו גם על השולחנות, בתוך תיבות חול קטנות. ^[114] כל יהודי ביקש להדליק נר לנשמת הוריו, ^[115] שיאיר למן "כל נדר" ועד למחרת בערב,

לאחר תפילת "נעילה". האור הגדול בהק על כיפות המשי המוזהבות והמוכספות, על הקיטלים הלבנים והטליתות - ועל פני כולם היתה נסוכה איזו ארשת של קדושה. איש לא חשב אז על גשמיות או על ענייני חול.

ה"עולם" בכה והתחנן לפני אלוהים שימחל לו על כל העבירות, שיעניק לו שנה טובה, שנת בריאות. כל אחד שפך את לבו ואת נהרות דמעותיו לפני ריבונו של עולם. היללות והקולות של הנשים חדרו אל עזרת הגברים ושיברו את הלבבות, וגם הגברים פרצו בבכי מר, ממש כמו הנשים.

עתה, כאשר כל חוויית יום כיפור נחלשה, והאימה הגדולה של יום זה כבר אינה שולטת בנו, קשה עד מאוד לתאר את לילות "כל נדרי" של פעם בבתי הכנסת ובבתי המדרש! הקירות בכו, אבני הרחוב נאנחו ודגים במים רעדו. ואיך התפללו אותם יהודים, שבכל השנה התקוטטו ביניהם בשל גרוש אחד לפרנסה! אין שנאה ואין קנאה, אין תאוה ואין חנופה, אין לשון הרע ואין רכילות, אין אכילה ואין שתייה. כל הלבבות וכל העיניים נשואים למרום, וישנה רק רוחניות - נשמות בלי גוף. מעמוד החזן זורמים ניגונים נלבבים העוטפים את כל הלבבות.

בגיל שתיים-עשרה התחלתי ללכת עם אבא ל"כל נדרי" בשטיבל החסידי. כאן כבר היה "כל נדרי" מסוג אחר לגמרי, ותפילת יום כיפור שלהם מצאה חן בעיני הרבה יותר מזו של המתנגדים. בשטיבל החסידי לא נשמעו קולות בכי ולא יללות, איש לא התייפח. כאן התפללו באומץ לב גדול. מי שניחן בקול יפה, התפלל בקול רם ועולץ; ומי שלא - התפלל בשקט ובנועם, וכולם שרו ניגון נלבב. בלי חזנים ובלי חזנות. בעל התפילה אמר את המילים בניגון נאה וכולם חזרו אחריו.

אחרי "כל נדרי" נשארו חסידים רבים, צעירים וזקנים, ללון בשטיבל. הם שכבו על השחת שפוזרה על הרצפה. זה היה מוזר ומופלא. אהבתי מאוד לעשות שם את הלילה, על השחת, לאחר "כל נדרי". החסידים שכבו ופיזמו במשך כל הלילה מיני ניגונים נלבבים, ותחושה של מתיקות ליוותה את השינה. המלמולים הערבים הדהדו באוזניים והשינה היתה קלה, כמו נמנום. מתעוררים לכמה דקות ושוב חוטפים תנומה קלה. וסביב-סביב שרים, שרים, בשקט, בשקט...

בבוקר יום כיפור החלה התפילה בשעה עשר, ושוב ברעש ובהמולה, כחיילים במצעד, ושוב הם מתפללים בטוב טעם. הם פתחו את התפילה במין צעקה היוצאת מן הלב, וכך ניצבו כל החסידים על רגליהם עד השעה שתיים-עשרה. אחר כך החלו למכור את העליות, ^[16] בדיוק כמו אצל המתנגדים. אבל גם מכירה זו נעשתה בטעם. החסידים, המשוררים והזקנים שוב שכבו על השחת ושוב זימרו איזה ניגון. לא ניגון אחד אלא כמה: בפינה זו ניגון כזה, בפינה

אחרת - ניגון אחר, בדיוק על פי הרבי של כל אחד - חסידי קארלין את ניגוניהם שלהם, חסידי סלונים את הניגונים שלהם, וחסיד אחד בודד, שנשתייך לרבי מלובאוויץ',^[17] שר את ניגונו שלו. וכל הניגונים הללו, שנזדמזמו ברגש, נתלכדו יחד ונתפשטו בכל האיברים.

ולאחר מכן התחילו בתפילת מוסף. ישנם חסידים רבים שכלל אינם רוצים לומר פיוטים. הם העדיפו את השירה היראית היוצאת מן הלב על פני התפילה הרגילה, ופיזמו אותה לעצמם חרש.

יום כיפור אצל החסידים כל כך מצא חן בעיני, עד שגם בראש השנה הייתי הולך לשטיבל, ואפילו בלי אבא (הוא היה נוסע אז לרבי).

במוצאי יום כיפור, לאחר תפילת מעריב, באו כל הילדים והנכדים אל סבא. שוב אכלו לעקעך ומרקחת פירות ושתו י"ש, ולאחר מכן אכלו את תרנגולי הכפרות. אחר כך בא האח עם כל בני משפחתו, והשמחה הגדולה נמשכה עד חצי הלילה.

רק אבא, כפי שכבר אמרתי, היה חסר בראש השנה. הוא היה אצל הרבי. קודם אצל הרבי מקוברין ואחר כך בסלונים. בערב יום כיפור הוא בא לטקס הברכות אצל סבא - וזהו זה. ביום כיפור הוא התפלל בשטיבל של החסידים, ובזכות זה, במוצאי יום כיפור היתה השמחה בבית אבא גדולה עוד יותר. כבר בשעה שמונה החלו החסידים להתאסף בביתנו, השתכרו, שרו ורקדו כל הלילה.

לי היו אפוא שתי דרכים שונות לשמוח: אצל סבא ואצל אבא. ואני הייתי במקום שהשמחה היתה גדולה יותר, ועל פי רוב בשני המקומות גם יחד.

למחרת יום כיפור היתה מגיעה מרכבה מאחוזת צ'כצ'ובה, כדי להחזיר את ברל-בנדט ואישתו. היו גם כרכרות לילדים ולמשרתות וקרונ בשביל כל החפצים וכלי המטבח. כל בני המשפחה באו להיפרד מהם ושוב היה שמח.

בכלל, כל חג נדרשנו כולנו לבוא לביתו של סבא. הגדולים אכלו את שתי הסעודות בביתם, ואילו כל הילדים הקטנים אכלו אצל סבא. החדר הגדול המה מקטנים ומגדולים שאכלו ושתו. השמחה היתה כל כך גדולה, עד שסבא לא הרשה לעצמו לנוח את מנוחת הצהריים הרגילה שלו. במשך כל היום הוא הסב ליד השולחן ורווה נחת מכל ילדיו. הוא אהב את זה, וככל שרעשו והשתובבו יותר - גדלה הנאתו. קולות הצחוק והמשובה של הגדולים והקטנים החרישו אוזניים, ואילו הוא פשוט היה מדושן עונג. מדי פעם היה עובר לשולחן אחר והתקרב לחבורת ילדים זו או אחרת, התבונן בהם ושבע נחת. סבתא קנתה לכבוד יום טוב שקים שלמים של אגוזים, ובכל פעם נתנה מהם לילדים. אלה שיחקו באגוזים ופיצחו אותם ברעש, ואלה מזגו יין לכוסיות. היה שם, במילה

אחת: רעש.

אבל אצל אבא השמחה היתה חסידית. בסוכות, בביתו של אבא, נישא כל הבית אל-על מן השירים והריקודים שנמשכו ימים ולילות. לאחר שהחסידים סיימו את תפילתם בשטיבל, הם אכלו בחיפזון את סעודתם בבית ומיהרו לבוא אל אבא, ואז החלו הריקודים והשירים.

בשמחת תורה היה אצלנו מנהג משנים קדמוניות: שני חסידי קוצק, יאנקל ושעבסל הסופר, ועמם כמה עשרות נערים, פשטו בכל העיר, הוציאו מן התנורים את התבשילים עם הצימעס, [\[18\]](#) את האווזים הצלויים ואת דברי המאפה, הביאו את כל האוכל לביתנו ושם הפכו עולמות.

אני מודה שבין הנערים שהתרוצצו עם החסידים ועזרו להם לערוך את הפוגרום בתנורים עם התבשילים הייתי גם אני. אני זוכר איך רצנו לאיזשהו בית, התנפלנו על התנור ולקחנו את האוכל. בעלות הבית לא הרשו לנו לקחת את הכול, אבל מי בכלל שמע להן? פשוט לקחנו ככל שאוותר נפשנו ורצנו הלאה. את האוכל "השדוד" הביאו הנערים ישר אלינו.

כמה שבועות לפני חנוכה החלה פרשת משחקי הקלפים, [\[19\]](#) אבל אלה כלל לא היו דומים למשחקי קלפים שערורייתיים ורצחניים שמתנהלים, בעוונותינו הרבים, בימינו אלה. באותם ימים היתה כל המשפחה מתאספת אצל סבא, וכל אחד שיחק בשמו של אחד הילדים. כל אחד לקח תחת חסותו ילד אחר, ואת כל מה שהרוויח במשחק נתן לו. רק לעתים רחוקות הפסיד מישהו עשרה גולדן. בדרך כלל היה ההפסד בין שלושים לשבעים וחמש קופיקות.

כך בילתה המשפחה את הערבים שלפני חנוכה, כל יום כמה שעות, ובחג עצמו שיחקו לפעמים עד חצות. כל ערב שיחקו כך, עד ליל "ניטל": [\[20\]](#) משחק בקלפים נחשב בערב זה למצווה, וכן נהגו שלא ללמוד באותו לילה. אבל אחרי "ניטל" נפסק לגמרי המשחק בקלפים.

אני זוכר כמה רציתי לבקש ממישהו מבני המשפחה שישיחק בשבילי. אבא לא הרשה לי להשתתף בזה ותמיד עשה אתי עסקה. הוא היה שואל אותי: "כמה אתה יכול להרוויח, חצקל - שלושים קופיקות, חצי רובל, ולפעמים כלום. הא לך חצי רובל ושלא יתחשק לך לשחק." הוא לא נתן לי כסף. במקום זה קנה לי למחרת איזה חפץ - אולר קטן, ארנק קטן ועוד דברים כאלה, שמתאימים לנער בן שמונה. הנערות שיחקו כל היום ב"אָקע". [\[21\]](#) אבא תמיד הקפיד שלא אשיחק בקלפים ושילם לי בשביל זה הרבה כסף, כלומר בקניית חפצים. הוא כל כך הרגיל אותי לזה, שעד היום אינני יודע לשחק בקלפים, וגם אין לי כל רצון

לדעת.

בגיל שבע-שמונה נתפרסמתי ל"בעל חשבון" דגול. מה פירוש? יכולתי לפתור בראשי במהירות הבזק שאלות כמו שש כפול שש, או ארבע-עשרה כפול שבע-עשרה, שמונה-עשרה כפול עשרים ותשע וכדומה; הייתי פותר את הבעיה בדקה אחת.

אני זוכר שפעם, בחנוכה, במקום לשחק בקלפים ניסו לבחון אותי ב"מתמטיקה". בחדרו של סבא התאספו סביבי כל בני המשפחה והציגו בפני בעיות, ואני עניתי לכולם במהירות. הודות לכך זכיתי בכבוד גדול וכל אחד נתן לי צביטה בלחי ומטבע כסף. שאלו אותי כמה שניות יש בשנה, ובתוך חצי שעה מצאתי את התשובה. אבל ר' יודל, הסבא-רבא, שאל אותי כמה זה שתיים וחצי כפול שתיים וחצי. הוא העמיד אותי במצב קשה. בשום אופן לא ידעתי איך להתחיל לחשב את זה. התביישתי מאוד. לא היה נעים לי להודות שאינני יודע לעשות חשבון קטן שכזה. לבסוף ריחם עלי אבא וניחם אותי באמרו, שאפילו "בעלי חשבון" גדולים ממני מתקשים בכך. אף על פי כן, הוא הראה לי כיצד יש לחשב שברים ורק אז נרגעתי.

בפורים היתה לסבא מין חזקה, להזמין לסעודת החג שבעה או שמונה מניינים מבין בעלי הבתים שבקאמניץ. מובן שגם מקרב בני משפחתו הגדולה של סבא - האחיות, הגיסים והגיסות - לא נעדר איש. לשולחן הוגשו יינות מתוקים, יי"ש ותבשילים מתבשילים שונים. היה כל כך שמח, פשוט קשה לתאר זאת לאנשים בני זמננו. בתוך ה"עולם" היה גם חזן העיר ולהקת משורריו. שחקני ה"פורים שפיל"^[22] הציגו מפרי "אמנותם", הכליזמרים ניגנו בכלי נגינתם - האזינו, אכלו, שתו ושמחו כל הלילה.

בראש חודש ניסן החלה סבתא בהכנות לקראת פסח עבור כל בני המשפחה. שמאלץ^[23] הכינה עוד בחורף; היא "הושיבה" אווזים לפיטום,^[24] ובמשך כל החורף היתה מטגנת שמאלץ לכולם. מיד לאחר פורים החלה להכין מי דבש^[25] ויין לכל חיילי "גדוד הצאר". למי הדבש שהכינה, כמו לכל דבר אחר שיצא מתחת לידיה, יצא שם בלתי רגיל.

שמונה ימים קודם הפסח אפתה סבתא מצות לכולם. היא הזמינה יום שלם אצל אופה המצות - משחר ועד ערב - ויצאה לשם עם שלושים וכמה פועלות שעבדו איתה. איש מבני המשפחה - לא הבנים ולא החתנים - לא התעסק בדברים שצריך להכין לקראת פסח. סבתא שלחה לכל אחד את כל מה שצריך. לפניי אפיית המצות קרצפו את הרצפות של חדר האוכל הגדול ושל שני החדרים הגדולים האחרים. על הרצפות פיזרו שחת, שהיתה מונחת עד ערב פסח. החמץ

נאכל בחדרים אחרים, ואילו פה, על השחת שבחדר הגדול, אהבו הילדים להתגלגל. שלושה ימים קודם הפסח שחררו את הילדים מהלימודים. הן, כמה השתוללו שם על השחת! זו היתה השוכבות הטובה ביותר בכל השנה.

כל ימי הפסח שהו כל בני המשפחה אצל סבא, כל הילדים, מקטן ועד גדול. אכלנו לאטקעס^[26] ושתינו מי דבש עם אגוזים.

כל בני משפחתנו היו קשורים זה לזה, מחוברים ומאוחדים - לא כמו בימינו. כולם היו כאיש אחד וכנשמה אחת. אם נפל מישאו למשכב - היו כל בני המשפחה רצים לבקרו ועשו לידו ימים כלילות. שלושה-ארבעה ימים סביבו, והשאר ישנו על הרצפה בחדרים האחרים. אם נזקק החולה לדבר מה - עשרה היו רצים כדי להביא את הנדרש. וכשמצבו של החולה החמיר, כולם בכנו; וכשהוא מת - ילד או מבוגר - עלתה יללת בני המשפחה עד לב השמים. בזמן ה"שבעה" המה הבית כל הזמן מבני המשפחה. בלילות נשארו רבים לישון, על השחת שפוזרה על הרצפה, והכול כדי שהאבלים לא יהיו עצובים מדי. ולהיפך, כשהיתה שמחה - ברית, שמחת בת^[27] או "תנאים", שלא לדבר על חתונה או המתנה לחתן או כלה^[28], כה גדולה היתה השמחה, שבכלל קשה לתאר דבר כזה בימינו. כולם היו ביחד ופשוט יצאו מגדרם מרוב אושר.

למעלה, בביתו של סבא, היה חדר גדול, ששימש מעין אולם קבלת פנים לאורחים חשובים - פריצים, מחותנים או סתם יהודים של צורה. בחדר הזה, שהיה תמיד מרוהט יפה והבהיק בניקיונו, למדו צעירי המשפחה לרקוד. שלושה חודשים לפני שנערכה חתונה במשפחה התחילו ללמוד ריקודים. אני זוכר שבנעורי רקדתי לגמרי לא רע ושמחות היו אצלנו לעתים קרובות מאוד: אצל זה ברית, אצל אחר נולדה בת - כולם חשו שהשמחה היא גם שלהם. וסבא, כאמור, נהנה לראות את כל הילדים הופכים את הבית. זה היה התענוג שלו.

ואם פעם, בצהרי שבת או יום טוב, רצה סבא לנוח, הוא לא עלה למעלה, לחדר השינה השקט שלו, אלא העדיף לשכב בחדר השני, סמוך לחדר הגדול, שהמה קולות ילדים וגדולים. הדלת של החדר נשארה בכוונה פתוחה, כדי שיוכל לשמוע את הצווחות ואת קולות הצחוק והמשוכה של כולם.

באהבתו הגדולה של סבא למשפחה צריך "להאשים", כמו בהרבה דברים אחרים, את סבתא. יהודייה חכמה, טובה ונלבבת זו, דאגה שמשפחתנו הגדולה לא תתפורר. שכולם יהיו נאמנים זה לזה, ושמעל כולם תעמוד דמותו של סבא כאב החנון והרחום. ואכן אותה נאמנות וחמימות משפחתית התקלקלה במקצת

לאחר מותה של סבתא, והרבה דברים שאפיינו את "גדוד הצאר" נשתנו.

כשסבא חיתן בן או בת, הוא ביקש מאבי, משה, ומן ה'בן יחיד' של אחיו, אריה-לייב, לערוך רשימה של הבגדים הנחוצים לחתן ולכלה, וכן לשאר בני המשפחה. שוב התאספו כל הילדים והנכדים, מקטן ועד גדול, וכל אחד אמר איזה בגד הוא רוצה. הצעקות של כל ילד - "סבא, אני רוצה את זה!", קולותיהם של המבוגרים - "אני רוצה בגד כזה", וקולות הנשים והנערות: "בשבילי בגדים כאלה" - מילאו את הבית ברעש מחריש אוזניים. אך רק צעקה אחת נשמעה בבירור: **"סבא! סבא! סבא!"**

בשום אופן אי אפשר היה להשליט שם סדר, וכך היה צריך לכתוב על פתק את שמות כל הגברים, כולל ילד בן שנתיים, ואחר כך את שמות כל הנשים, למן המבוגרת ועד הקטנה - ולפי הפתק, כמו בגיוס לצבא, קראו לכל אחד לחוד ושאלו אותו: "איזה בגדים אתה רוצה?" כמקובל, כל אחד ביקש יותר ממה שאפשר היה לתת, ואז התחילו להתמקח: "כל כך הרבה לא, אתה תקבל **אחר כך**".

- "עכשיו!"

הרוחות נתלהטו. כמה מן הילדים הנבונים הזדרזו לבקש את עזרתו של ה'בן יחיד', שהיתה לו השפעה רבה על דודו, אהרן-לייזר, ושידע להשיג, בדרך כלל, את מבוקשו, אפילו בניגוד לרצון דודו. ומובן שגם בעניין זה יכול היה לסייע לנו.

כדי לקנות את האריגים נסעו אבא ואריה-לייב לבריסק. לא פעם הגיע הסכום לכדי שש מאות ואף שבע מאות רובל, לבד ממה שעוד קנו בקאמניץ. צריך לדעת שהאריגים היו אז קצת יותר זולים מאשר היום, כלומר, הצמר המשובח ביותר עלה שלושים-ארבעים קופיקות לאמה; ^[29] בד הקטיפה הטוב ביותר - שלושה רובלים לאמה; והמשי הכי טוב - מרובל ועד רובל וחצי.

הדוד מרדכי-לייב דרש כי הוצאות המשפחה תחולקנה לשניים - הוא ייתן חצי ואהרן-לייזר חצי, וכך אכן היה. וכשסבא חיתן ילד, הדוד ערך את הסעודות של שבעת ימי המשתה פעם אחר פעם, סבא שילם יום אחד והדוד שילם יום אחד.

לתוכן הענינים

לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה

[1] היישובניקים, שבכל השנה לא היה בידם להתפלל במניין, נהגו במיוחד בימים הנוראים לנסוע לעיר הקרובה כדי להתפלל בציבור ולשמוע את תקיעות השופר. היתה זו תופעה נפוצה - "מכל עבר יקומו יושבי הכפרים, לבוא אל הערים על ראש השנה ויום הכפורים וסגרו את בתיהם, ועזבו את מקניהם וגותיהם למשמרת בידי מכריהם מהאיכרים. כל יום ערב ראש השנה יביטו יושבי העיר בתמהון על העגלות העמוסות של הישובים מכל צד, המה ונשותיהם וטפם, בחלותיהם האפיויות ובשר זבחים וירק גותיהם עם כל צרכיהם, והתאכסנו איש בבית מכרו אשר בעיר. בוא הישובים העירה, נראה בדמות צורת עולי רגל לפנים בזעיר אנפין... במוצאי ראש השנה יסעו לבתיהם ובערב יום הכפורים ישובו יבואו שנית המה ומטלטליהם וכפרותיהם השחוטות ושב שומחים לבתיהם במוצאי יוה"כ"פ" (צבי הירש ליפשיץ, מדור לדור, ווארשא תרס"א, עמ' 94); ש' לוי, מזכרונות חיי, א, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 74-75. קוטיק - שבעצמו היה ליישובניק - מרחיב את הדיבור על תופעה זו בחלק השני של זיכרונותיו, ראו: מיינע זכרונות, ב, פרק ח.

[2] טורט - עוגות ביצים ממולאות בפירות. ראו: מ' קאסאָווער, ייִדישע מאכלים - אַ שטודיע אין קולטור-געשיכטע און שפּראַכפּאַרשונג, ניו-יאָרק תשי"ח, עמ' 107-109.

[3] פירושקעס - כיסוני בצק ממולאים בפירות, גבינה, תפוחי אדמה או בשר. ראו: ייִדישע מאכלים, שם, עמ' 115-116.

[4] בשל האיסור המקראי לקבוע את מספרם של בני ישראל ("שהמנין שולט בו עין הרע והדבר בא עליהם כמו שמצינו בימי דוד" - רש"י לשמות ל, 12), נהגו לספור בדרכים עקיפות, כגון: "לא אחד, לא שניים".

[5] "מזרח" - שורת המושבים הראשונה והמכובדת, הסמוכה לקיר המזרחי של בית הכנסת, אל נוכח כיוונה המשוער של ירושלים. במרכזו של קיר זה קבוע ארון הקודש ולידו תיבת שלח הציבור. היושבים ב"מזרח" היו חשובי העדה - הרבנים, הפרנסים והעשירים.

[6] על נסיעותיו של האב בראש השנה אל הרבי, ראו להלן, בראשית פרק כד, ובפרק כט, הערה 55.

[7] כפרות - כינוי לטקס כפרה עממי שנערך בערב יום כיפור, באשמורת הבוקר, ותכליתו "הדבקת" חטאי האדם לתרנגול. נהגו לאחוז בעוף, להניפו סביב הראש שלוש פעמים ולהכריז: "זה חליפתי, זה תמורתי, זה כפרתי, זה התרנגול ילך למיתה ואני אלך לחיים טובים." לאחר מכן שחטו את תרנגול הכפרות ופדוהו בכסף שניתן לצדקה. ראו: קצור שלחן ערוך, סימן קלא, א.

[8] כך כונו הסליחות הנאמרות בערב ראש השנה, שהן ארוכות מהרגיל ומכונות גם "זכור ברית".

[9] שמש ראשון - תוארו של השמש הבכיר, שביצע את הוראות הרב והפרנסים.

[10] צריך להיות ארבעים חסר אחת - על דרך ל"ט המלקות שבית דין מלקה עבריינים ("כמה מלקין אותו? ארבעים חסר אחת" - מכות פ"ג, מ"י). ההלקאה היתה, כמובן, סמלית: "אחר תפלת המנחה נוהגים להלקות, ואף על פי שאין מלקות אלו מלקות ממש, מכל מקום מתוך כך ישים אל לבו לשוב מעברות שבידו... ונוהגים לומר וידוים בשעה שלוקה" (קצור שלחן ערוך, סימן קלא, יא). השו" ספר חיי שלמה מימון כתוב בידי עצמו, תל-אביב תשי"ג, עמ' 122-123; א"י פאפירטא, "כאפיקים בנגב", ספר היוכל לכבוד נחום סוקולוב, ווארשא תרס"ד, עמ' 443-444: "ר' יוסל דוד [השמש] היה טרוד מאד וידיו מלאות עבודה באותו היום. מילתא זוטרתא ערב יוה"כ! הכפרות, הסליחות, התפלה, האכילה, ועוד הפעם אכילה ותפלה... ועל כלם המלקות! כל איש מישראל מתאוה להילקאות; עוד לא קם האחד, וכבר שכב השני, השלישי הרביעי... וכן הלאה לאין קץ."

[11] "על חטא" - בזמן ההלקאה נהגו לומר תפילות וידוי, ביניהן סליחה המכונה "על חטא", המפרטת את סוגי החטאים השונים שעליהם מתחרט המתוודה.

[12] השו: "המנהג שהאב והאם מברכים את הבנים ואת הבנות קודם שנכנסים לבית הכנסת... ומתפללים בברכה זו שיחתמו לחיים טובים ושיהא לבם נכון ביראת ה', ומתחננים בבכי ובדמעות שתקובל תפילתם" (קצור שלחן ערוך, סימן קלא, טז; ושם מובא גם נוסח הברכה).

[13] על קיטל, ראו לעיל, פרק י, הערה 3; והשו: "[ערב יום כיפור] נוהגים ללבוש לבנים, שהם בגד מתים, ועל ידי זה לב האדם נכנע ונשבר" (קצור שלחן ערוך, סימן קלא, טו).

[14] על הנרות בתיבות החול, השו: "ובית התפילה היה מלא עטופי טליתות ועטרות כסף בראשיהם ובגדיהם בגדי לבן ובידיהם ספרים, ונרות הרבה תקועים בתיבות ארוכות של חול, ואור מופלא עם ריח טוב יוצא מן הנרות" (ש"י עגנון, ימים נוראים, ירושלים ותל-אביב תשכ"ח, עמ' ג [לא ממוספר]); וראו גם: "ליפיעץ, ספר מטעמים - מקורים טובים על מנהגי ישראל מקודשים, ווארשא תר"ן, עמ' 12-13.

[15] נר נשמה - נר נמשל במקרא לנשמה ("נר ה' נשמת אדם" - משלי כ, 27) ומשום כך נוהגים בימי זיכרון להדליק נרות מיוחדים בבית קרוביו של הנפטר, וכן בבתי כנסת בשלושה רגלים וביום כיפור, שבהם נהוג לומר תפילת "יזכור" לעילוי נשמות הנפטרים. במיוחד מקפידים על הדלקת נר נשמה ביום כיפור. ראו: קצור שלחן ערוך, סימן קלא, ז; "אלוט, "ממנהגי ישראל", רשמות, א, אודיסה תרע"ח, עמ' 352.

[16] מכירת עליות - העליות לתורה ביום כיפור וכן פתיחת ארון הקודש או נעילתו נחשבו לכיבודים גדולים ונהגו למוכרם במעין מכירה פומבית לכל המרבה במחיר. התמורה נמסרה, בדרך כלל, לצורכי אחזקת בית הכנסת.

[17] הכוונה לחסידות חב"ד. למן שנת 1813 התיישבו אדמו"רי חב"ד בעיירה לובאוויץ שברוסיה הלבנה, ושמה דבק בשם. באותה תקופה שבה מדבר קוטיק היה מנהיגם של חסידי חב"ד - ר' מנחם-מנדל שניאורסון, שכונה גם "צמח צדק" (1789-1866).

[18] צימס - ירקות או פירות (בדרך כלל: גזר, שיזפים, דלעת) מבושלים או מטוגנים, שנהגו להכין בעיקר ללילות שבת וחג. ראו הערתו של א' דרויאנוב לאלוט, ממנהגי ישראל (לעיל, הערה 15), עמ' 344.

[19] על מנהגי משחק הקלפים בחנוכה, ראו: דרויאנוב, שם, עמ' 353; "ריבקינד, דער קאמף קעגן אַזאַרטשפּילן ביי ייִדן, ניו-יאָרק תש"ו, עמ' 48-54; ש' זלצמן, עירתי - זכרונות ורשומות, תל-אביב תש"ז, עמ' 115-124; ש"י עגנון, הכנסת כלה, ירושלים ותל-אביב תשל"ב, עמ' קעב-קעג.

[20] ניטל - כינוי ליום הולדתו של ישו (25 בדצמבר). מקורו של שם זה (שמופיע במקורות עבריים כבר בימי הביניים) הוא כנראה לטיני (Dies Natalis=יום הלידה), אך אטימולוגיות עממיות קשרו אותו עם הכתיב "ניתל", כרמז לישו התלוי על הצלב. מנהג רווח היה שלא ללמוד תורה בערב זה, כדי שלא ללמוד זכות על ישו. ראו: ספר מטעמים (לעיל, הערה 14), עמ' 82; אלוט, ממנהגי ישראל (לעיל, הערה 15), עמ' 350. כיוון שעל פי רוב חל ליל ניטל בימי החנוכה התירו לשחק בו בקלפים. ראו: דער קאמף קעגן אַזאַרטשפּילן, שם, עמ' 54.

[21] אָקע - סוג של משחק בקלפים, מקור שמו, כנראה סלבי: אוקו=עין; השו: ח' צ'מרנסקי, עירתי מוטלי, תל-אביב תש"א, עמ' 165-168; דער קאמף קעגן אַזאַרטשפּילן, שם, על פי המפתח; א"א פרידמן, ספר הזכרונות (תר"ח-תרפ"ו), תל-אביב תרפ"ו, עמ' 61-62; זלצמן, עירתי (לעיל, הערה 19), עמ' 119-121.

[22] פורים שפיל - מילולית: משחק פורים. אחד משעשועי החג האהובים היה עריכת הצגה מבודחת על נושא מסיפורי מגילת אסתר. רבים הם תיאורי ה"פורים שפיל" בעיירות מזרח אירופה (ראו למשל בסיפורו של שלום עליכם, "בבית המלך אחשוורוש"). על מקורו ותפוצתו של מנהג זה, ראו: ח' שמרוק, מחזות מקראיים ביידיש, 1697-1750,

[23] שמאלץ - שומן אווז המשמש לטיגון, בישול ואכילה. יהודים נהגו לפטם אווזים בעיקר כדי להשתמש בשומנם (שכן השומן הרגיל היה של חזיר, ויהודים לא יכלו, כמובן, להשתמש בו). את האווזים המפוטמים שחטו סמוך לחנוכה ואז גם הכינו את השומן על מנת שסיפיק לכל ימות החורף ובמיוחד לפסח. ראו: אלזט, ממנהגי ישראל (לעיל, הערה 15), עמ' 342-343; ש' זלצמן, מן העבר - זכרונות ורשומות, תל-אביב תש"ד, עמ' 86-87.

[24] פיטום אווזים ותרנגולים, במיוחד לפסח, היה מראה נפוץ בעיירות יהודיות בתחום המושב. השו" : "מנהג הוא, שכל חמות מפטמת תרנגולי הודו לחג הפסח בשביל כלותיה. מנהג משנים הוא" (שלום אש, העיירה, תרגם: י' טברסקי, תל-אביב תשי"ח, עמ' 45). ראו גם תיאורו של אייזיק מאיר דיק את העיירה נייסוויז': "אך יפול השלג על הארץ יקנו בני העיר אווזות חמרים ויכלאון על עלייתם ומאבסים אותן בשבולי שועל, ואחר ישחטון ויפשיטון את עורן מעליהן. את השומן ימכרו לבתי המלאכות, ובשרן וכן הגריבענעס [=גלדי השומן] ימכרו לבני העיר בזול גדול. בהמסחר הנבזה הזה ישחיתו גם את נחלתם, כי מזה יעלה רקב בתקרת הבית, וגם האווזות... מנקרים כל הימים בלוחות הגגות עד כי יוציאו ראשם החוצה ויקראו אשה אל רעותה אשר מעבר לרחוב. בשמעי זאת בראשונה דימיתי כי מדברות האווזות בשפה העברית, כי קראו במלא גרונם 'גג גג'" ("עיר ההרס", בתוך: ש' גינזבורג, "לקורות 'בהלה' בשנת תקצ"ה", חוליות, 1 [1993], עמ' 61).

[25] על מי דבש והכנתם ראו לעיל, פרק א, הערה 177.

[26] לאַטקעס - לביבות מטוגנות או אפויות, שבפסח טוגנו בקמח מצות.

[27] שמחה הנערכת כאשר נולדת בת (מכונה גם "מזל טוב"). במקור ביידיש: "בריתצע", וזהו כנראה המקור לשיבוש העברי "בריתה". אלא שלידת בת "אינה נחשבת מאורע חשוב כלידת בן" ולא נהגו לערוך לכבודה טקסים מיוחדים, ראו: אלזט, ממנהגי ישראל (לעיל, הערה 15), עמ' 366; י' ליפיעץ, ספר מטעמים החדש, ווארשא תרס"ד, עמ' 30.

[28] הכוונה לציפייה המתוחה ערב החתונה לקראת בואם של החתן או הכלה הגרים מחוץ לעיירה.

[29] אמה - ביידיש: אייל; מידת אורך ששיעורה כשישים ושמונה ס"מ.